

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

bruk. Utvecklingen av sångrepertoaren i skolan har Åke Isling behandlat i sin avhandling *Det pedagogiska arvet. Kampen för och emot en demokratisk skola*, del 2, 1998. Han nämner att redan i Oldbergs handledning från 1843, *Praktisk Handbok i pedagogik och metodik för svenska folkundervisningen*, prisas sången för sitt höga värde som bildningsmedel. Choralsången sätter Oldberg högst men han ger även plats för profan sång. Sångerna har klart didaktiskt innehåll. De syftar till fostran till flit, förnöjsamhet och snällhet och till kärlek till fosterlandet. I förbigående kan man notera att försynstron genomsyrar även de profana sångerna.

Det är än mer förvånande att Inga-Lisa Petersson inte använt sig mer av Netterstads ovan nämnda avhandling för att sätta in läsebokssången i ett svenskt sammanhang. Av Netterstads kronologiskt ordnade sångboksförteckning framgår att det utgivits 26 publikationer för skolsång, innan läseboken kom ut. Redan i J P Cronhamns häften *Lätta sånger för folkskolan arrangerade tvåstämmigt*, h 1 1849, h 2 1851 finner vi de sångkategorier och enskilda nummer som sedan blev vanliga många decennier framåt. Inga-Lisa Petersson har i sin litteraturförteckning endast tio svenska sångböcker för olika användarkategorier men tjugofyra danska samt två skandinavistiska, tryckta i Danmark. Har hon manne låtit sig styras av Hans Kuhns undersökning, *Defining a nation in song. Danish patriotic songs in songbooks of the period 1832-1870* (Köpenhamn 1990), som ger lättillgängligt jämförelsematerial? Det danska inflytandet har överbetonats. Först och främst svensk sång- och läsebokstradition men även norsk och finsk borde fått större utrymme. Det senare med tanke på kapitelrubriken Nordisk sångskatt.

Avsnittet Dansk sång- och läsebokstradition hade vunnit på koncentration på sångurval, teman och motivkretsar och de vanligaste sångerna. Man förlorar sig lätt i personhistoriska detaljer.

I avsnittet Sången bland studenter och allmänhet saknar jag den så kallade allmänhetens sång (s 145 ff). Här behandlas studentsången men den omfattande sällskapsviserepertoaren får egentligen inget utrymme, t ex Ståhls visböcker. För att få grepp om den svenska repertoaren för allmänheten kunde Inga-Lisa Petersson ha penetrerat de sångböcker från 1850- och 1860-talen som Staffan Björck förtecknat i *Svenska språkets skönheter*.

Rubriken Vår nationalsång ett folkvisearv från Danmark (160) är missvisande, eftersom den ger vid handen att "Du gamla, du friska" skulle vara en dansk folkvisa. Inte heller beteckningen folkvisa är ett danskt påfund (av Hammerich). Så har sången benämnts tidigare i svenska sångböcker.

Jag betvivlar att sångens förekomst i en dansk läsebok och i några danska sångböcker under andra hälften av 1860-talet betydde särskilt mycket för dess öde i Sverige.

När Hazelius och de andra redaktörerna valde sånger för *Läsebok för folkskolan* måtte de väl i första hand utgått från svenska förhållanden. Sången fanns redan i en skol-sångbok 1851. Inga-Lisa Petersson nämner på s 163 att den förekom i flera sångböcker, bl a i Sandbergs *Folkskolans sångbok*, 1867, som fick stor spridning och blev mönsterbildande.

Hade Dybecks sång inte redan funnits i många svenska sångböcker hade den inte valts av Hazelius. Enligt min mening har även i detta fall betydelsen av sångens förekomst i Danmark överskattats. Men jag håller med om att den så att säga låg i tiden. Den passade väl samman med skandinavismen; den talar ju om Norden.

Avslutningsvis vill jag framhålla att Inga-Lisa Peterssons avhandling förändrat bilden av tillkomsten av *Läsebok för folkskolan*. Intressant är belysningen av de många redaktörernas arbete och den omsorg ecklesiastikminister Carlson själv lade ned i arbetet med läseboken. Läseboken sätts också in i ett skandinavistiskt sammanhang genom redogörelsen för de många danska kontakterna. En textanalytisk behandling av innehållet är något man kan önska för framtiden.

Inger Selander

Håkan Sandgren, *Landskap på jorden och i drömmen. Studier i Folke Isakssons lyrik*. Lund University Press. Lund 1999.

Folke Isakssons diktning har tidigare inte varit föremål för något omfattande eller djupgående vetenskapligt studium, och redan av det skälet måste man hälsa Håkan Sandgrens doktorsavhandling, med den vackra titeln *Landskap på jorden och i drömmen*, mycket välkommen. Den fyller "en lucka" i forskningen, som det brukar heta, och däri har den en del gemensamt med ett par andra avhandlingar som nyligen offentliggjorts, jag tänker på Inger Rings studie av Ragnar Thoursies tidiga lyrik och Niklas Schiölers dito av Tomas Tranströmers senare poesi. Kanske kunde man i det här sammanhanget också nämna min egen bok om Göran Printz-Påhlson, *Minnets öar, glömskans tradition* (1995), och erinra om att flera avhandlingar med inriktning på det litterära femtiotalet synes vara på väg, både i Lund och i Göteborg.

Att det är efterföljarna till den stora modernistgenerationen på trettio- och fyrtioalet som nu står i tur för att bli vetenskapligt utforskade har väl sin helt naturliga förklaring. I dag framträder dessa författarskap som avrundade helheter, där vetenskapsmannen kan gå på upp-täcktsfärd med den känsla av trygghet som distans och överblick brukar inge. Helhetsperspektivet är framträdande också i Sandgrens undersökning, låt vara att helheten här begränsas till den ena halvan av författarens produktion, nämligen lyriken.

Sandgrens avhandling är i allt väsentligt disponerad på det sätt som den akademiska konventionen kräver. I det första kapitlet presenteras undersökningens teoretiska och metodologiska ramar. Särskilt utförligt diskuterar Sandgren en del nyare brittiska, irländska och amerikanska teorier kring det som i brist på en bättre term har kallats "platsens poesi" ("poetry of place"). Denna teori-bildning har för Sandgren öppnat en väg in i Folke Isakssons lyrik, där just naturen, landskapet och den konkreta geografiska platsen onekligen är betydelsefulla inslag. Som sig bör redogör Sandgren också för tidigare forskning och essäistik om sitt forskningsobjekt, varpå han söker klargöra Isakssons position i det litterära fyrtio-talet och därvid precisera den unge poetens hållning till samtidens livliga estetiska och filosofiska debatter.

I det andra kapitlet tar Sandgren itu med Isakssons två första diktsamlingar, *Vinterresa* (1951) och *Det gröna året* (1954). Stor uppmärksamhet ägnas åt Isakssons transformering eller överskridning av fyrtio-talets lyriska paradigm. Genom närläsningar av ett fåtal centrala dikter – i synnerhet den välbekanta "Bergen i Ronda" – försöker Sandgren visa vari femtiotalistens romantiska nyorientering egentligen bestod. Som en sentida arvtagare till den romantiska och symbolistiska traditionen skulle Isaksson ha eftersträvat en syntes eller "dubbelexponering" av natur och själ, av ett landskap på jorden och ett landskap i drömmen. Sandgren får i detta sammanhang också möjlighet att behandla diktarens relation till en rad föregångare eller litterära förebilder, bland vilka Rainer Maria Rilke och Dylan Thomas tillmätts avgörande betydelse.

Det tredje kapitlet kretsar kring resan i dess dubbla egenskap av ett framträdande motiv och ett poetiskt grepp i Isakssons två följande diktsamlingar *Blått och svart* (1957) och *Teckenspråk* (1959). Efter att ha hänvisat till ett par anglosaxiska teorier om resandet i litteraturen ser Sandgren närmare på de dikter av Isaksson som har sin bakgrund i författarens verkliga resa till USA och Mexico vid mitten av femtiotalet, exempelvis "Tidig morgon vid Stilla havet". Sandgren försöker därnäst fördjupa problematiken genom att diskutera Love Almqvists påtagliga inflytande över Isakssons poesi. Liksom hos Almqvist skulle resandets och exilens villkor hos Isaksson ha gett upphov till en hel livsåskådning, som för den yngre poeten dessutom tycks ha varit förbunden med en längtan efter jagupplösning. Mot denna bakgrund kan Sandgren iaktta hur Isaksson ibland utnyttjar resemetaforiken för att beskriva en mer abstrakt rörelse från ett tillstånd till ett annat, en förvandling på det själsliga planet eller rentav en metafysisk process.

Avhandlingens fjärde kapitel vill huvudsakligen sprida ljus över omständigheterna kring Isakssons långa uppehåll som lyriker. Med utgångspunkt i *Terra Magica* – den bok med vilken Isaksson 1963 tog farväl av poesin –

diskuterar Sandgren författarens tilltagande politiska och ekologiska engagemang. En viktig roll spelar här begreppet "epifani", som Sandgren finner fruktbart för att beskriva diktjagets upplevelser av hoppingivande tecken i en för övrigt mörk tillvaro. Sandgren visar att Isaksson visserligen hade svårt att underkasta sig Göran Palms krav på "nyenkelhet" men inte desto mindre själv slog an en sakligare ton då han återvände till poesin arton år senare med samlingen *Tecken och under* (1981). Under intryck av samtidens häftiga debatter om kärnkraft och miljöförstöring gjorde Isaksson sig till representant för en "grön" poesi, en poesi som beskrev jordiskt konkreta ting och besjög naturens livgivande krafter, hävdar Sandgren.

Denna "poesi i sak" – för att nu använda Almqvists något sakligare term – fokuserar Sandgren i avhandlingens femte kapitel genom att studera ett antal dikter i *Tecken och under* och i de två efterföljande samlingarna *Vingslag* (1986) och *Hos mormor* (1993). Utmärkande för dessa dikter är att de med ett stort mått av konkretion, och utan att väja för det personliga eller privata, gestaltar poetens hembygd i Norrbotten. Som titeln på den sistnämnda boken låter förstå handlar en stor del av dem om diktarens egen mormor. Här faller det sig naturligt för Sandgren att återknyta till sitt tidigare resonemang om platsens poesi och vidareutveckla sina tankar om förhållandet mellan det abstrakta och det konkreta i Isakssons lyrik. Han finner också anledning att fundera över idyllen som litterärt topos, bland annat genom hänvisning till Michail Bachtins teori om den så kallade "kro-notopen".

Avhandlingen avslutas med ett kapitel om Isakssons prosalyrik sådan denna praktiseras i de bägge böckerna *Skiftningar i en väv* (1985) och *Ombord på skymningsexpresen* (1988). Efter en kort digression om prosadiktens genre kan Sandgren konstatera att den här typen av lyrik lämpar sig särdeles väl för att ge uttryck åt författarens upplevelser av det konkreta och det individuella. Vad beträffar Isakssons strävan att fånga ett konkret föremåls inre väsen pekar Sandgren på en del intressanta paralleller i Robert Bly och Francis Ponges prosalyrik. Med Ponge skulle Isaksson dessutom ha det gemensamt att hans "tingutredande texter" påfallande ofta tematiserar själva diktandet. Sandgren kastar därför fram tanken att Isakssons formella kursförändring föranledde en mer systematisk eller konsekvent metapoetisk reflexion.

Vad som allra först slår läsaren av *Landskap på jorden och i drömmen* är den handfasta begränsningen av forskningsmaterial. Att Sandgren har valt att koncentrera sig på Folke Isakssons lyriska produktion måste givetvis betraktas som fullt legitimt. Lyriken är en ganska homogen genre, och det är ingen tvekan om att Isakssons dikter skiljer sig en hel del från hans reportageböcker om Kina och Vietnam eller om de svenska metallarbetarnas situa-

tion. Men man blir ändå en smula betänksam när man finner att Sandgren bara sporadiskt omnämner Isakssons prosaproduktion – och då nästan uteslutande med en negativ term av typ ”den långa lyriska tystnaden” (s. 177). Man bör komma ihåg att Isakssons icke-lyriska produktion består av inte mindre än fjorton verk, låt vara att flera av dem är skrivna tillsammans med andra författare, och att han under sin ”lyriska tystnad” gav ut åtminstone tio böcker, varav flera väckte stor uppståndelse och debatt. I själva verket skulle man kunna påstå att det var under sin ”lyriska tystnad” som Isaksson ropade allra högst – och verkligen blev hörd av en större grupp läsare i vårt land.

Om det inte finns anledning att diskutera vilken del av Isakssons produktion som är den mest betydelsefulla, måste man i alla fall fråga sig om det verkligen går att behandla lyriken som en isolerad ö inom författarskapet. I avhandlingens inledning (s. 10) betonar Sandgren att han ser författarskapet som en helhet och av den anledningen har funnit det motiverat att dra in brev, självbiografiska anteckningar och publicerade dagboksanteckningar i sin undersökning. Borde inte en sådan helhets-syn även ha inkluderat Isakssons prosaverk? Som Sandgren själv antyder på flera ställen i avhandlingens två sista kapitel finns det ju ett nära samband mellan dokumentarismen i reportageböckerna och sakligheten eller konkretionen i de senare diktsamlingarna. Att problemet inte har någon enkel lösning rättfärdigar inte att man ignorerar det.

Liknande funderingar kan man göra sig beträffande avhandlingens disposition. Det tycks vara flera olika principer som har väglett Sandgren i hans arbete. Först och främst måste man beteckna hans undersökning som en tematisk eller motivisk studie. Det är den litterära gestaltningen av naturen, landskapet, resan och platsen som Sandgren har velat följa Isakssons författarskap igenom, och detta perspektiv har tvingat honom att bortse från andra intressanta aspekter. Samtidigt är det tydligt att studien har en kronologisk uppläggning. Sandgren startar med att berätta om den unge Isakssons trevande poetiska försök och följer honom sedan alltifrån debuten fram till de senast utgivna böckerna. Att Isakssons allra senaste diktning inte har kommit med beror endast på att avhandlingen redan förelåg i manuskript då *Eldftugorna* utkom 1998. Men inte heller den kronologiska principen följs helt konsekvent. Vad beträffar avhandlingens sista kapitel är det uppenbarligen genren som har fått styra undersökningens inriktning. Sandgren uppehåller sig där minst lika mycket vid prosalyrikens form som vid dess tematiska innehåll. Djupast sett är det naturligtvis också ett genremässigt kriterium som ligger till grund för avhandlingens övergripande val av forskningsobjekt, alltså Folke Isakssons lyrik.

Det säger sig självt att de här principerna lätt kan råka

i konflikt med varandra. Låt mig bara peka på ett belysande exempel. Eftersom resan är ett framträdande motiv i Isakssons författarskap har Sandgren ägnat ett särskilt kapitel åt resandets och exilens problematik. Nu förekommer detta motiv inte bara i de diktsamlingar som hans kronologiska genomgång har nått fram till i kapitel 3, alltså *Blått och svart* och *Teckenspråk*, utan också i alla de övriga. Följden blir att Sandgrens analys av resemetaforiken luckras upp och sprids ut över hela avhandlingen, så att man som läsare till sist inte riktigt kan hålla samman metaforens olika aspekter. När analysen inte hotas av ett impressionistiskt godtycke tenderar den att bli besvärande redundant. Här önskar man att Sandgren hade prioriterat den tematiska aspekten på kronologins bekostnad och eventuellt understött sitt resonemang med några exempel hämtade från reseskildringarna i Isakssons prosaböcker.

Till dessa allmänna betraktelser skulle jag vilja foga en anmärkning som berör Sandgrens val av teori och metod.

Vid en första anblick ser det ut som om avhandlingen vilar på ett särdeles starkt teoretiskt fundament. Dess första kapitel består av en lång och informativ genomgång av en rad teorier om platsens poesi, synsätt som senare tillämpas med större eller mindre framgång på det litterära materialet. Men frågan är om dessa teorier är detsamma som en litteraturvetenskaplig *metod*. Enligt min åsikt försöker de snarare belysa innehållet i en viss typ av litteratur. Hur man än ställer sig till platsens poesi måste man vara överens om att det rör sig om en tematisk och klassificerande beteckning, som inte säger särskilt mycket om hur man bör läsa eller tolka poesi generellt. Jag menar att Sandgren blandar samman de här aspekterna när han i inledningen (s. 9) talar om vissa genomgående ”problemkomplex” i Isakssons diktning (alltså landskapet, naturen, platsen och resan) för att i en fotnot plötsligt förvandla dessa motiv eller teman till en ”metodologisk infallsvinkel”. Han citerar i det sammanhanget två svenska litteraturforskare, Anders Palm och Torsten Pettersson, som bägge har gjort den enkla iakttagelsen att vår förståelse av litterära texter är beroende av det perspektiv från vilket vi betraktar dem. Men såväl Palm som Pettersson syftar givetvis på olika åsikter om diktverkets allmänna framträdelseform eller ontologiska status. De tänker sig säkerligen inte att det skulle finnas ett speciellt sätt att läsa dikter som handlar om naturen eller om det norrbottniska landskapet och ett helt annat sätt att läsa dikter som handlar om, låt oss säga kärlek.

Ser man bort från Sandgrens genomgång av teorbildningen kring platsens poesi blir det faktiskt inte mycket teori kvar i hans avhandling. Det enda han säger mer aprioriskt om textanalysens oerhört komplicerade problematik är att han vill ”tolka enskilda dikter utifrån tanken på en betydelsemässig koherens och ett struktu-

rellt samband mellan diktens olika delar” (s. 9). Som han själv påpekar är det här dessutom en åsikt som kan kritiseras, om man nu inte väljer att avfärda den som en ren plattityd. Men det vore dumt att framhärda i en sådan kritik. I själva verket praktiserar Sandgren en sorts ”close reading” i nykritikens anda som är mycket framgångsrik i hans umgänge med Isakssons texter. Om det möjligen hade varit på sin plats med en utförligare argumentation för när läsningens förtjänster i förhållande till andra läsarter – strukturalistiska, hermeneutiska, fenomenologiska, psykoanalytiska, receptionsetetiska, dekonstruktivistiska, nyhistoriska eller vad de numera heter – så kan den luttrade läsaren av litteraturvetenskapliga avhandlingar i stället glädja sig över att han med varsam och känslig hand förs in i ett levande poetiskt landskap.

Eftersom vägen in i detta landskap går via en speciell uppfattning om platsens poesi finns det emellertid skäl att dröja en stund vid det här begreppet. Sandgrens presentation av den internationella debatten om ”the poetry of place” är på många sätt beundransvärd. Det råder inga tvivel om att han har en god överblick över forskningsområdet, och för min egen del har jag med viss oro noterat att han hänvisar till ett par intressanta verk och artiklar som jag själv försummade att kommentera när jag skrev om samma ämne i min bok om Göran Printz-Påhlson. Här och var anar man kanske också en förtäckt polemik mot Printz-Påhlsons (och mitt eget) ganska snäva metapoetiska perspektiv, ett perspektiv som Sandgren med all rätt har funnit alltför begränsat för att ge en uttömmande föreställning om Isakssons gestaltning av diverse geografiska lokaliteter. Som jag ser det finns det dock en risk med Sandgrens utvidgning av begreppet. Jag ställer mig tveksam till hans heideggerska resonemang om individens ”mytiska” ursprung på en bestämd ort (s. 15), och jag undrar framförallt om hans ideliga referenser till Kjell Espmarks studier i modern lyrik hjälper oss att bättre förstå relationen mellan plats och poesi hos Folke Isaksson.

Vad Espmark försöker visa i sina kanoniska böcker *Att översätta själen* (1975) och *Själen i bild* (1977) är hur en lång rad utländska och svenska lyriker från Baudelaire och framåt knyter samman ett subjektivt självstillstånd med en yttre verklighet av något slag. Ibland kan det vara så, menar Espmark, att poeten tar sin utgångspunkt i en faktiskt existerande realitet, ett stycke natur eller ett konkret landskap, som sedan förvandlas till en bild av själen. I andra fall utgår poeten tvärtom från sin inre erfarenhet för att därefter materialisera denna i en fiktiv eller skapad värld. Å ena sidan handlar det om en ”dubbel-syn av verklig geografi och självstillstånd”, å andra sidan rör det sig om en ”ren känsloprojektion” (Espmark 1975, s. 9). Men om jag har förstätt Espmark rätt är det i bägge fallen fråga om en sorts översättning av själen. Oavsett om den är verklig eller inbillad skulle den beskrivna plat-

sen endast fungera som en metafor för det som diktaren bär inom sig.

Helt annorlunda förhåller det sig med platsen i de teorier som har framlagts av exempelvis Seamus Heaney, Jeremy Hooker, Wendell Berry eller vår egen Göran Printz-Påhlson. Enligt dessa poeter och kritiker är det snarare så att den konkreta geografiska orten, med alla sina sociala konventioner och litterära traditioner, har gett upphov till eller format diktarens inre föreställningsvärld. Kanske kunde man till och med påstå att diktarens eller diktens själ för dem ter sig som en konkret manifestation av platsen. Mot ett sådant resonemang kan man givetvis invända att många platser får sin betydelse för poeterna först genom att bli omskrivna i litteraturen. Sandgren understryker detta och hänvisar till Seamus Heaney, som apropå William Butler Yeats och dennes märkliga bostad har hävdad att platsen ibland kan vara en skapelse av samma karaktär som ett litterärt verk (s. 17). Jo, det må så vara, men som tur är låter sig den geografiska orten inte alltid reduceras till en privat fantasi, vilket Heaney förmodligen också vill inskräpa när han på samma ställe karakteriserar Yeats som ”a poet with a domineering rather than a grateful relation to place” och i andra essäer kritiserar en grupp yngre irländska poeter för att ha ett närmast ”metafysiskt” förhållande till vissa platser i deras egen inbillningsvärld. Som regel får platsen sin litterära eller kulturella mening, inte i kraft av *en* diktares fantasi utan i kraft av mångas, inte genom *ett* medvetandes aktivitet utan genom en kollektiv tradition.

Särskilt tydligt kommer den här åsikten till uttryck hos engelsmannen Jeremy Hooker, som i sin bok *Poetry of Place* (1982) bland annat skriver: ”If an individual’s imagination is inseparable from place, place cannot be separated from the social and historical forces which existed before the individual, and provided the terms of his attachment and the forms in which it can find expression; nor is the individual ever in a position to see the whole of which he is a part”. Sandgren citerar dessa rader i sin avhandling (s. 19) men tycks inte riktigt inse vidden av deras innebörd.

Hur som helst är det mot bakgrund av en sådan tankegång som Göran Printz-Påhlson i sitt efterord till översättningsvolymen *Färdväg* (1990) kan hävda att det finns en ”autokton” och mer subversiv variant av platsens poesi än den vi möter exempelvis hos Yeats eller hos våra svenska nittioalister. Om den geografiska platsen oftast har fungerat som ett stöd för individens identitet, så kan den också utgöra ett hot mot en alltför inskränkt uppfattning om identiteten. Just på grund av att platsen förbinder subjektet med en omfattande tradition eller historia kan den erinra poeten och hans läsare om det egna jagets konstitutiva främlingskap. En sådan känsla av främlingskap i det välbekanta träffar man ofta på i de

dikter som är översatta i *Färdväg* – inte minst i Heaneys berömda dikt om Tollundmannen i Århus – men givetvis också i Printz-Påhlsons eget långa poem om Skåne.

Av den anledningen kan man inte utan vidare påstå – som Sandgren gör på flera ställen i sin bok (tex. s. 22 och s. 25) – att de skribenter som har sysslat med platsens poesi skulle vara offer för en naiv föreställning om dikrens mimetiska relation till verkligheten. Tvärtom är Heaney och hans efterföljare ytterst medvetna om att platsen är inskriven i en litterär och kulturell kontext. Vad som däremot skiljer dem från Kjell Espmark är att de uppfattar denna kontext som betydligt större än den enskilde poetens själ och följaktligen som primär i förhållande till hans dikt.

För att konkretisera den här problematiken kan det vara lämpligt att se närmare på en dikt av Isaksson som både Printz-Påhlson och Espmark har behandlat före Sandgren, nämligen "Bergen i Ronda" från *Det gröna året*.

Sandgrens utläggning av dikten sträcker sig över ett tiotal sidor i avhandlingens andra kapitel. Hans tämligen omfattande analys motiveras av att "Bergen i Ronda" kan anses vara "paradigmatisk" för "Isakssons stil och överordnade tematik i författarskapets inledande fas", som det heter på s. 52. Det finns även mycket i texten som omedelbart verkar bekräfta Espmarks teorier. Redan i diktens första rad slår poeten fast att utsikten över bergen i Ronda "också" är en "vy över själens bergstrakt", och han erinrar läsaren om detta i diktens tredje strof. Går man djupare i texten kan man ganska snart konstatera att dess beskrivning av det verkliga landskapet är reducerad till ett minimum. Det handlar snarast om en abstrakt, ja närmast allegorisk framställning av ett inre landskap. Med Espmark skulle man kanske därför kunna karakterisera dikten som ett symbolistiskt poem i Rilkes anda.

Det finns emellertid inslag i dikten som tycks peka i en helt annan riktning. För det första har vi det lilla ordet "också" i den första och den tredje strofens inledande rader. Som Printz-Påhlson har påpekat signalerar detta ord att poeten försöker upprätthålla en viss åtskillnad mellan verklighetens värld och jagets, vilket skulle kunna tas till intäkt för att dikten bör hänföras till en romantisk snarare än till en symbolistisk tradition. Intressant nog har Espmark ställt sig kritisk till Printz-Påhlsons tolkning och framhårdat i sin åsikt att det handlar om en symbolistisk "dubbelxponering".

Huruvida det är fråga om en romantisk eller en symbolistisk dikt kan lämnas därhän. Även om Espmark skulle ha rätt i att naturen här är underordnad själen, så kan man inte omedelbart dra slutsatsen att dikten beskriver "ett subjektivt själstillstånd", för att låna ett uttryck som ofta förekommer hos både Espmark och Sandgren. Det finns enligt min mening inget subjektivt

eller personligt i Isakssons dikt. Tvärtom använder sig poeten av en mängd allegoriska figurer och litterära allusioner för att återge ett allmänt och tämligen anonymt mentalt rum. Poeten projicerar inte sin själ på det spanska landskapet; tvärtom insuper han den själ som tycks genomsyra landskapet i kraft av en mängd tidigare texter – och då inte minst i kraft av Rilkes lyrik. Det förhåller sig nämligen så, som Sandgren själv påpekar (s. 60), att Isaksson valde att skriva om bergen i Ronda därför att Rilke hade gjort det före honom. Om det finns en själ i det här landskapet, så är det alltså i första hand en främmande själ och bara i andra hand poetens egen.

Nämnas bör att Isaksson själv har kommenterat "Bergen i Ronda" i en annan välbekant dikt, "Doctor Serafico", som Sandgren behandlar litet längre fram i avhandlingen. "Doctor Serafico" ingår för övrigt i en separat avdelning i *Det gröna året*, kallad "Gestalter", där Isaksson har försökt att precisera sitt förhållande till diverse litterära förebilder. Det intressanta med "Doctor Serafico" är inte bara att poeten här förklarar sin upplevelse av bergen i Ronda utan också att han kritiserar dem som (i likhet med Rilke och honom själv?) söker förvandla det jordiska landskapet till ett själsligt, drömt eller inbillat landskap. Diktens andra strof lyder på följande sätt:

Det finns ett landskap på jorden
och ett orimligt furstendöme, inbillade städer
som stiger falska ur en sjukdomsmånad
och gör sig hemmastadda på kartan bland de verkliga.
Detta kan du utläsa, som jag utläser det hos dig,
som vi har sett det i Ronda, en värld nedsänkt i dalarna,
tröstad av vattendrag, och en övre himmel,
mera hotfull, mindre förgänglig.
Vem ska spänna ett brovalv mellan dessa själar,
längtar de ens till varandra?
(Den inbillade, inbillade staden
och den verkliga sommaren inom samma län).
(Citerat ur Sandgren, s. 82 f.)

När man läser sådana rader kan man inte låta bli att undra huruvida en dikt som "Bergen i Ronda" verkligen är "paradigmatisk" för Isakssons tidiga poesi. Under alla omständigheter får man intrycket att Isaksson hyste stor skepsis till det poetiska böjningsmönster som Sandgren, i Espmarks efterföljd, anser är grundläggande för hans diktning. Inte desto mindre är det Espmarks postulat om att den beskrivna verkligheten i en dikt alltid kan ses som ett uttryck för något själsligt eller mentalt som genomsyrar Sandgrens fortsatta framställning, exempelvis hans diskussion av resan som motiv.

Det flitiga resandet i Isakssons poesi har åtminstone tre olika aspekter, som Sandgren behandlar i tur och ordning. För det första studerar han de dikter i samlingarna *Blått och svart* och *Teckenspråk* som har föranletts av

verkliga resor. För det andra diskuterar han Isakssons relation till Love Almqvist och dennes filosoferande kring resor och exil. För det tredje försöker han visa att resan hos Isaksson ibland utvidgas för att få ”en transcendent och metafysisk karaktär” (s. 115). Rent allmänt anser jag att det här kapitlet är ett av de bästa i avhandlingen. På relativt kort utrymme lyckas Sandgren presentera ett par spännande teorier kring resemotivet i litteraturen, och han följer sedan upp dessa teorier med flera utmärkta närläsningar av Isakssons dikter.

Men även här spårar man alltså ett dåligt inflytande från den litteratursyn som kommer till uttryck i Espmarks böcker. ”I likhet med den poetiska platsen kan man se den poetiska resan eller färden som ett konstnärligt verktyg för att beskriva ett inre tillstånd eller skeende”, konstaterar Sandgren på ett ställe (s. 120). Helt bortsett från det uppenbara faktum att Isakssons resor till USA, Mexico, Indien, Kina eller Vietnam måste betraktas som något annat än poetiska metaforer, menar jag att det omvända perspektivet har mera fog för sig. Det är inte så att resan i Isakssons diktning bara illustrerar eller avspeglar ett inre tillstånd. Snarare är det på det viset att resan frambringar eller förändrar sådana tillstånd. Det är rörelsen i en verklig värld som leder till en rörelse i själslivet.

”Varför reser du?”, frågar poeten i en av dikterna i *Teckenspråk* och ger själv ett betydligt radikalare svar än vad Love Almqvist gjorde i sin berömda essä med samma titel. ”Jag reser för att äntligen förgås”, skriver han. För Isaksson tycks resan alltså vara ett medel för att upplösa det egna jaget eller överskrida den egna identiteten och hänge sig åt det som är främmande. Men det intressanta med denna främmandegöring är att den i sista hand resulterar i en bättre förståelse av den egna identiteten. Då poeten en tidig morgon står vid Stilla havet kommer han paradoxalt nog att tänka på sin hembygd och sitt fosterland. Det är förvisso inte med någon hemlängtan eller nostalgi han i denna dikt mediterar över barndomens landskap, men i andra dikter tycks den främmande och exotiska platsen frammana rent idylliska beskrivningar av hembygden, vilket Sandgren konstaterar med ganska stor förvåning (se tex. s. 151). Förklaringen är givetvis att hemmets värld bara kan bli synlig eller överblickbar på ett visst avstånd i tid och i rum. Just eftersom den ursprungliga platsen i en människas liv är förknippad med ett grundläggande främlingskap krävs ett visst mått av medveten ”Verfremdung” för att platsens konturer skall bli tydliga för jaget.

Det är viktigt att erinra om den här dialektiken av två skäl. Dels därför att den omöjliggör idén om en abstrakt motsättning mellan det som är främmande och det som är näraliggande, en föreställning som Sandgren ibland tenderar att läsa in i Isakssons reselyrik, till exempel när han apropå ”Tidig morgon vid Stilla havet” hävdar att

diktjaget har velat ”åstadkomma en kontrastering av motpolerna hemma och borta” (s. 131). Det finns, menar jag, tvärtom djupa förgreningar mellan det som är främmande och det som är näraliggande. Det som ligger oss riktigt nära är alltid främmande för oss, och jag misstänker att det är precis den tanken som Isaksson har velat uttrycka då han i dikten talar om en ”åder i underjorden / som bär upp och lyfter jorden”.

I det här sammanhanget kan det vara värt att fälla in ett par ord om idyllen i Isakssons poesi. Det är utan tvivel så – som Sandgren demonstrerar med många fina exempel – att Isaksson har en viss romantisk dragning åt idyllen eller pastoralen. Men man kan också konstatera att det nästan alltid finns ett oroande inslag i hans pastoraliska dikter. Tag till exempel den lilla dikten om poeten uppehåll i Corréze, som Sandgren kommenterar på s. 137 i avhandlingen:

Arkadien låg här.
Väldiga kopparekar växte rakt ur jorden hjärta.
Solaska föll i vattenbrynet.

Det var den lilla ån som skyndade sig,
lik min ungdom, allt längre bort från sin ängslan,
det var lövträdstunnlarna,
valnötsträden med lövens ärg,
det var vattnet som från Hades
irrade mellan kullarna.

Jag satt på stranden:
Rimbaud i ränseln,
bröd, vin, en flicka vid min sida.
Vattnet kom med de dödas blekhet ur underjorden.

Sol föll i det tunna sållet.
I jorden fanns en magnet, ett lugn
som drog och drog.

Allt vatten var frisläppt av nåd.
Det som var på jorden
hörde underjorden till,
drogs dit av sin mognad.

Det är ett arkadiskt landskap som beskrivs här, och allt ser ut att vara frid och fröjd. Men vid närmare betraktan är både döden och en sorts främlingskap närvarande i den idylliska bilden – döden genom vattnet som sipprar fram ur underjorden, och utanförskapet genom det faktum att poeten har ”Rimbaud i ränseln”. Det är nog riktigt, som Sandgren säger, att dikten har en ljus och positiv grundton, men man måste också betona att det handlar om en ganska komplicerad och motsägelsefull idyll, vilket Sandgren själv antyder när han (förmodligen felaktigt) konstaterar att referensen till Hades är ett ”modernt” avsteg från idyllens traditionella form. Jag har egentligen inga invändningar mot Sandgrens tolkning av

”Corrèze”; jag vill bara hänvisa till dikten som ett exempel på det intrikata samspelet mellan närvaro och frånvaro, hemkänsla och främlingskap, i Isakssons poesi.

Ett annat skäl till att erinra om denna dialektik är att den utgör ett allvarligt hot mot föreställningen att en dikt per definition skulle vara ett uttryck för diktarens inre liv. Om ett visst mått av främlingskap är nödvändigt för att jaget skall kunna få grepp om sin egen identitet, bör man givetvis inte reducera resorna eller de exotiska platserna i Isakssons lyrik till någon sorts omskrivningar av diktarens själ. Snarare bör man fatta resorna som upptäcktsfärder genom vilka diktaren försöker nå fram till detta innersta liv. Mot den bakgrunden skulle det förmodligen också bli lättare att förstå varför resandet hos Isaksson ibland antar ”metafysiska” dimensioner. Själva diktandet kan givetvis uppfattas som en resa, varigenom diktaren främmandegör sig själv för att kunna upptäcka eller utforska sitt eget jag. Att det hos Isaksson förekommer så många identifikation med andra författare – text. Almqvist – skulle kanske därmed få sin förklaring.

Som Sandgren på ett utmärkt sätt klargör i avhandlingens fjärde och femte kapitel kan man iakta en intressant utveckling i Isakssons lyrik. Från en universellt upphöjd och orfiskt visionär position sänker poeten gradvis sin blick mot de mer jordnära tingen i hans egen norrbottniska hembygd. Detta är naturligtvis inte så konstigt med tanke på resans och exilens paradoxala logik: resan ut i världen är en förutsättning för att man skall kunna få upp ögonen för hemmets betydelse och fixera sitt ursprung. I Isakssons märkliga dikter om sin mormor (som är utspridda lite varstans i *Tecken och under*, *Vingslag* och givetvis i den samling som heter *Hos mormor*) når denna sakligt konkreta och självbiografiskt inriktade poesi sin kulmen. Här är det också fullt på sin plats att tala om platsens poesi sådan Seamus Heaney, Jeremy Hooker eller Göran Printz-Pålhamus vill förstå denna. Det finns förstås även andra och mer näraliggande paralleller till Isakssons självbiografiska lyrik. Sandgren nämner den amerikanske poeten Robert Lowell som en tänkbar inspirationskälla, men han hade också kunnat hänvisa till Tomas Tranströmer, som ju vid mitten av sjuttioalet skrev om sina egna morföräldrar i den långa dikten *Östersjöar*.

En avgörande svårighet vid tolkningen av dessa sena dikter är frågan om förhållandet mellan det konkreta och det abstrakta, eller mellan dikternas omedelbara verklighetsreferens och deras djupare, eventuellt allmängiltiga mening. När Sandgren berör den här problematiken (s. 207 f.) ställer han Isaksson i kontrast till Vilhelm Ekelund, vars poetiska utveckling Per Erik Ljung har karakteriserat som ”en uttunnings- eller abstraktionsprocess”. Hos Isaksson möter man den rakt motsatta utvecklingen. Genom årens lopp får innehållet i hans dikter allt större konkretion, samtidigt som hans bildspråk

blir allt enklare och tydligare. Man kunde rentav tala om en strävan efter dokumentarism i hans senare lyrik, en tendens som givetvis bör ses mot bakgrund av hans reportageböcker och som är påfallande inte minst i de dikter som tar sin utgångspunkt i fotografier eller i autentiska brev.

Men det måste väl finnas något mer än dokumentarisk realism i dessa dikter, kan man tycka, och det är troligen därför som Sandgren gång på gång betonar att verklighetsbeskrivningen bryts upp av metaforer och liknelser som tillför dikten en djupare dimension. På flera ställen i avhandlingen beskriver han denna dimension som en sorts ”metafysik”. ”Metafysiken är sällan något konstituerande drag i Isakssons poesi, men jag anser att den ständigt finns där som en antydning, även i dikter som förankrats i det påtagligt sinnliga”, heter det på ett ställe (s. 155), och på ett annat (s. 227) talar han om en ”metafysisk strävan som blivit alltmer framträdande i Isakssons lyrik efter avbrottet 1963–81”.

Jag vet inte riktigt vad Sandgren lägger i ordet ”metafysik”, men han borde rimligen syfta på en andlig realitet som den fysiskt påtagliga verkligheten i dikterna skulle symbolisera. Nu är det inte alltid som Isakssons dikter hänvisar till en verklighet bortom den fysiska; i hans senare poesi är det också vanligt att texten på ett djupare plan kommenterar sig själv. Men oavsett om dikternas egentliga mening är av metafysisk eller av metapoetisk natur anser Sandgren att deras mimetiska beskrivningar bör uppfattas som symboliska eller metaforiska. Självt är jag långtifrån säker på det, och som belägg för mitt tvivel skulle jag vilja hänvisa till ett par prosadikter som Sandgren behandlar i avhandlingens sista kapitel.

Den första texten heter ”Kajor i september” och beskriver följdriktigt en flock kajor uppflugna på en telefontråd någon tidig höstdag. Det intressanta är att det också förekommer en stor mängd utdragna och ganska drastiska metaforer i dikten. Kajorna liknas bland annat vid filosofer och advokater:

Tidiga förmiddagar och sena eftermiddagar är de plötsligt här, under regntunga skyar eller tätande skymning. De sitter på luftledningarna och rådbråkar sin rotväliska. De tynger på trädarna och liknar filosofer från någon försöffad lärdomsanstalt i en avsides liggande landsdel eller advokater, dystra som magistratstjänstemän hos Daumier, med misslyckade spekulationer bakom sig och ett ormbö av förfallande reverser. (Citerat ur Sandgren, s. 238)

Diktarens associationer går sedan också till en av Hitchcocks berömda filmer och till primitiva, uråldriga gemenskapsriter. Vad som förenar dessa bilder tycks vara någon form av språklig problematik. Av den anledningen vill Sandgren tolka dikten som ”en mycket dystert fundering angående diktarens verksamhet” (s. 239), det

vill säga som en metadikt. Han påpekar dessutom att Isaksson även i andra dikter använder sig av "djurskildringar och djursymbolik för att mer eller mindre tydligt lägga fram funderingar kring diktarens kall och de svårigheter som förknippas därmed" (s. 240). Ett par rader längre ned sammanfattar han sin tolkning genom att peka på en trefaldig strävan i dikten: "att använda djur symboliskt eller metaforiskt, att därmed kommentera diktarens situation samt att antyda ett övergripande hot".

Den här tolkningen är enligt min åsikt alldeles tokig. Som jag ser det förväxlar Sandgren sakled och bildled i textens metaforik. Det är ju inte människans språk – eller för den delen diktarens språk – som liknas vid en samling skrånande kajor; tvärtom är det kajorna och deras beteende som liknas vid olika typer av mänsklig kommunikation. Kajan fungerar här inte som någon symbol utan som det objekt poeten vill beskriva med hjälp av en mängd metaforer. Det är inte människans eller diktens mysterium poeten försöker penetrera, utan naturens, alltså det primitiva liv som *föregick* människan och hennes instrument. Detta accentueras i en annan dikt med titeln "Korpens rop", där det exempelvis heter: "Korpen var före vattenpasset, den var före spettet, hackan och spaden. Den var före milstenen med landshövdingens namnchiffer, och kilen som runmästaren höll i sin vänstra hand medan han högg in det entoniga budskapet." (Citerat ur Sandgren, s. 240.)

En liknande felläsning gör Sandgren sig skyldig till vad beträffar en prosadikt som bär titeln "Olika slags regn", varur han citerar ett par passager på s. 241 f. Diktens inledning lyder:

Det finns olika slags regn. Ett återhållet eller beräkande, ett regn av semikolon eller decimalkomman. Ett ironiskt, kommenterade regn; det knäpper retsamt på rutan, det sätter tre punkter på fönsterblecket, det förbehåller sig rätten att återkomma, att fylla källarna, att spola ditt hus ned i floden, att lösgöra jorden kring trädens rötter och vräka landskapet över ända, men just nu sätter det bara sin signatur här, en oläslig släng av läkarens penna på receptblanketten.

Det är naturligtvis alldeles riktigt att regnet här tilldelas en mängd språkliga eller kommunikativa egenskaper, men det betyder inte, som Sandgren hävdar, att regnet skulle vara "en poetisk omskrivning för en språklig verksamhet" (s. 242). Snarare är det så att regnet beskrivs i mänskliga termer, det vill säga som något besjälade, något aktivt, tänkande och skapande. Det är inte språket som liknas vid ett regn utan regnet som liknas vid ett språk. Kanske vill poeten rentav understryka att naturen har sitt eget språk och att det är detta "språk" som har skapat människan och hennes poetiska metaforer. Så vill jag i varje fall tolka diktens avslutning, där det talas om ett

regn som är "heligare än det heliga" och "därför namnlöst som Begynnelsen".

En snarlikt tankegång förekommer för övrigt i en av Isakssons egna lyriktolkningar i essäsamlingen *Gnistor under himlavalvet* (1983). "I begynnelsen var inte ordet eller dikten, inte melodin eller sången utan vindens sus, vattnets porrlande och fåglarnas kvitter", skriver han där, och de orden sammanfattar vad jag förstår en stor del av hans senare diktning.

"Misreadings" av det här slaget är dock sällsynta i Sandgrens avhandling. När allt kommer omkring är han en ovanligt uppmärksam och intelligent lyrikläsare. Jag kan tycka att han ibland krånglar till det i onödan, dels genom att alltför ensidigt utgå från en litteratursyn som upplöser diktens konkreta innehåll i abstrakta symboler och metaforer, dels genom att låta sig förledas av en tidsypisk litteraturvetenskaplig jargong som förvandlar diktens ord till självrefererande tecken, lingvistiska markörer och semiotiska matriser, men på det hela taget vittnar hans läsningar om en litterär sensibilitet som förtjänar beröm.

Det bestående intrycket är att Sandgren har genomfört ett gediget vetenskapligt arbete. Utifrån en bred internationell teoribildning har han som den förste skisserat de stora linjerna i Folke Isakssons lyriska produktion. Han har klarlagt författarens förankring i det litterära fyrtioalet, studerat hans debut och genombrott på femtioalet och följt hans något slingrande bana som lyriker fram till vår egen tid. Genom att konsekvent relatera Isakssons diktning till samtida estetiska och politiska debatter har Sandgren lyckats belysa på vilka sätt diktaren är representativ för en hel litterär epok, och genom att närgående analysera ett stort antal texter av Isaksson har han också fångat något av särarten i detta mångsidiga och motsägelsefulla lyriska författarskap. Det finns förmodligen mycket mer att säga om Folke Isaksson och hans litterära skapande, men framtidens forskare måste starta med att läsa Håkan Sandgrens avhandling.

Rikard Schönström

Leif Dahlberg. *Tre romantiska berättelser. Studier i Eyvind Johnsons Romantisk berättelse och Tidens gång, Lars Gustafssons Poeten Brumbergs sista dagar och död och Sven Delblancs Kastrater*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 1999.

Leif Dahlbergs doktorsavhandling är vittfamnande och perspektivrik, men pekar samtidigt i så många riktningar att den inte enkelt låter sig sammanfattas. Jag skall dock inledningsvis göra ett försök att ge en allmän bild av dess innehåll.

Som avhandlingens titel antyder, finner författaren en av sina utgångspunkter i det förhållandet att tre